

ВІДГУК

**офіційного опонента
на дисертацію Бойка Андрія Олександровича
«Феномен маси як атрибут суспільства і культури»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії**

Актуальність дисертаційного дослідження Бойка А. О. зумовлена тим, що ніщо не відображає сутність сучасного суспільства краще, ніж змістовний маркер «масове». Масова культура відіграє провідну роль у системі культури постіндустріального суспільства, а масова людина набула монопольного статусу універсального арбітра, до якого апелюють політики, ЗМІ, реклама. Саме масова людина легітимізує, канонізує і освячує будь-яке сучасне явище, тенденцію і трансформацію.

Істотною характерною ознакою нашої епохи варто визнати заміну свідомої діяльності індивідів безсвідомою діяльністю натовпу. Людина-індивід та людина-маса – це два принципово різних явища. Цю різницю можна стисло підсумувати таким чином: якщо індивіда переконують, то масі навіюють.

Як слушно зазначає автор дисертації, феномен масової культури як основний спосіб існування культури в постіндустріальному суспільстві дає підстави констатувати тотальність поширення масової культури, яка охопила практично всі сфери діяльності людини, а також перманентне збільшення числа носіїв її цінностей. Масова культура постає специфічним способом освоєння дійсності і адаптації до неї. В умовах постіндустріального «масового суспільства» це виявляє себе у вигляді явища, котре характеризує специфіку виробництва і поширення культурних цінностей.

Серед основних особливостей масової культури Бойко А. О. виокремлює орієнтацію на смаки і потреби «середньостатистичної людини», комерційний характер, тісний зв'язок зі ЗМІ як основним каналом трансляції і споживання її цінностей. Масова культура створює символічну надбудову

над реальністю, яка багатьма сприймається як справжня реальність чи її повноцінний заміник. Інформація з телевізійної та комп'ютерної віртуальної реальності занурює споживача в специфічні стани і здається йому більш переконливою, ніж реальна подійність повсякденності. Екранні образи моделюють реальність і програмують діяльність людини, задаючи соціальний простір і соціальний час, постаючи одним із найважливіших інструментів формування системи цінностей, стереотипів поведінки та ідентифікації особистості.

Ключовими особливостями сучасної ситуації є динамізм, нерівномірність, суперечливість розвитку суспільства. Люди все більше втрачають почуття критеріальної визначеності. Це є результируючим ефектом трансляційної функції масової культури, формування в свідомості мас мозаїчної псевдокартини світу, яка насправді постає маніфестацією домінуючих ідеологем. Головною причиною привабливості цього ідеологічного проекту для мас є задоволення потреби натовпу в інформації про мінливий навколишній світ, що вкрай необхідно для оцінки перспектив і психологічної адаптації до дійсності.

Бойко А. О. влучно зауважив, що маскульт знімає болісну для індивіда маси проблему особистісного вибору, надаючи можливість делегувати прийняття рішень щодо істинності чи хибності отриманої через ЗМІ інформації різним коментаторам. Ще одна принада масової культури полягає в тому, що вона надає індивіду можливість почувати себе обізнаним і «сучасним». Відбувається самоствердження суб'єкта пізнання, набуття ним почуття власної значущості, частково компенсуються збитки, спричинені комплексом неповноцінності як результату того, що на підсвідомому рівні індивід підозрює про свій невисокий освітній рівень.

Як аргументовано доводить автор дисертації, масова культура маніпулює споживачами інформації, інкорпорує в їхню свідомість стереотипи і пріоритети, котрі канонізують певний образ світу, конструюють у свідомості

реципієнтів семіотичну й символічну «реальність», яка здебільшого не збігається з онтологічно дійсною.

При цьому текстам масової культури притаманна міфологічна етиологія, яка простежується на прикладі нереклексійності, безальтернативності, стереотипності, клішованості архетипного потенціалу і апелювання до сфери колективного несвідомого. За великим рахунком, масова культура постає сучасною міфологією з усіма її атрибутами і функціями, а картина світу, притаманна сучасній масовій свідомості, свідчить про домінування міфологічного світовідчуття.

Бойко А. О. виразно концептуалізував положення, відповідно до якого скупченню людей притаманні риси, які істотно відрізняються від тих, що характеризують окремих індивідів цієї сукупності. Важлива особливість полягає в тому, що свідомо-особистість зникає, а почуття й ідеї окремих одиниць, які утворюють натовп, набувають єдиного, однакового спрямування, підкоряються закону духовної єдності.

Зникнення свідомої і суверенної особистості, консолідація почуттів і думок в одному напрямку – ось характерні ознаки натовпу. До переліку властивостей, що характеризують натовп, належать такі: імпульсивність, дратівливість, нездатність обмірковувати, відсутність рефлексії і критики, перебільшена чуттєвість і т. ін., які спостерігаються в істот, що належить до нижчих форм еволюції. Таким чином, стаючи часткою натовпу, людина фактично спускається на кілька щаблів нижче сходами цивілізаційного становлення.

На думку Бойка А. О., найбільш вражаючий факт, який спостерігається в натхненному натовпі, наступний: якими б не були індивіди, що складають її, який би не був їх спосіб життя, характер і розум, одного їх перетворення в натовп достатньо для того, щоб вони опинились під впливом «колективної душі», яка змушує їх відчувати, думати і діяти інакше, ніж думав, діяв і відчував би кожен з них поодиноці, окремо.

Автором чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс наукових завдань. Робота ґрунтується на принципах наукової об'єктивності, що забезпечило поліаспектне розкриття сутності неотрадиціоналізму як соціокультурного феномену України.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, апробації отриманих результатів на наукових комунікативних заходах.

Наукова новизна одержаних результатів і висновки дисертації повною мірою відповідають поставленим завданням та відображають наукові досягнення дисертанта. Зокрема, автор істотно поглибив тезу, відповідно до якої масова культура де-факто перетворилася з продукту функціонування мас на повноцінного суб'єкта, інструмент, спонукальний чинник, практика функціонування якого призводить до ще більшої масовизації суспільства. Імперативною ознакою масової культури постає не кількість носіїв її цінностей, а особливі її якості: високий ступінь адаптивності, виробництво певного типу свідомості – пасивного і нетворчого, орієнтація на смаки і потреби «середньостатистичного індивіда», використання засобів масової комунікації як основного каналу поширення і споживання її цінностей.

Також з автором важко не погодитись, коли він приходить до висновку, що масова культура хоч і притаманна в тій чи іншій мірі всім часам і народам, проте все ж є специфічним соціокультурним феноменом, котрий виникає на вищому щаблі розвитку суспільства. До її основних характерних ознак відноситься генетичний зв'язок із засобами масової комунікації та інформаційними технологіями. Ця культурна система істотно трансформує мислення, якому у все більшій мірі стає властиві поверховість, здатність сприймати хоч і значні обсяги інформації, але без її детального і комплексного осмислення.

Бойко А. О. переконливо доводить, що між соціокультурною динамікою та фактором мас існує корелятивна взаємозалежність, сутність якої полягає в історично мінливому взаємовпливі: якщо в доіндустріальні епохи суспільство було генератором мас, вбачаючи в них ключовий ресурс свого функціонування, то попередні два століття пройшли під знаком оберненої детермінативної піраміди – маси, не втративши об'єктних ознак, водночас набувають виразних суб'єктних ідентитетів, щоразу більше визначаючи буттєві пріоритети суспільства в найрізноманітніших сферах. Феномен мас здійснює істотний детермінативний вплив на онтологічний генезис суспільства. З часів індустріалізації цей фактор має тенденцію до посилення.

Автор виразно обґрунтував тезу, згідно з якою ідейно-світоглядна функція масової культури полягає в її здатності навіювати споживачам погляди, ідеї і уявлення, котрі конструюють розуміння навколишньої дійсності. Сучасний індивід, навіть будучи дуже освіченим, залишається фахівцем лише в якійсь окремій сфері. В інших галузях йому потрібна постійна допомога коментаторів, інтерпретаторів, вчителів, журналістів, рекламних агентів та інших «гідів», які допомагатимуть йому долати безмежний простір інформації про суспільні події, культурні новації, альтернативи розвитку тощо. Крім того, людям потрібен якийсь засіб, що знімає надмірну психічну напругу, котра є результатом масованого інформаційного впливу, а також редукує складні інтелектуальні проблеми до рівня простих дуальних опозицій, надаючи індивіду можливість відпочити від соціальної відповідальності й особистісного вибору. Реалізатором таких потреб і стала масова культура.

Як переконливо зазначає Бойко А. О., суспільство масового споживання намагається створити ілюзію, мовляв, уперше в історії людина не зобов'язана платити за комфорт життя і поради, які в наш час ллються безперервним і безплатним потоком зі ЗМІ. Істотна характерна ознака ЗМІ полягає в тому, що вони не відображають уявлення людей про світ, а формують ці уявлення, не віддзеркалюють, а генерують громадську думку, спрямовують її в напрямку певних світоглядно-аксіологічних, споживацьких та стереотипних трендів.

Такий докорінний перегляд функціонального покликання ЗМІ, на думку автора дисертації, прирівнює його потенціал впливу на суспільство до інструментальних можливостей державної влади, тому цілком правомірно розглядати цю сферу діяльності як своєрідну форму влади, як четверту владу (на додаток до законодавчої, виконавчої та судової).

Автор не розминувся з істиною, коли прийшов до висновку, що сучасні ЗМІ не стільки відображають ті чи інші фрагменти реальності, скільки виробляють та конструюють їх. Реальність втрачає ознаки апріорності й іманентності, а натомість стає продуктом дискурсу. В цьому контексті, як слушно зазначає Бойко А. О., ключового світоглядно-методологічного значення набуває зміщення основного акценту із засвоєння обсягу інформації на активізацію мисленнєвої діяльності й розвиток самостійного, критичного, рефлексійного мислення.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Бойко А. О. в цілому, необхідно висловити декілька критичних зауважень:

1. Дещо двозначним є висвітлення аспекту детермінативної залежності масової культури та масової людини: в дисертації можна натрапити на твердження, згідно з яким масова культура – це продукт життєдіяльності масової людини; разом з тим автор наполягає, що під впливом масової культури виник особливий тип людини – людина масова.

2. Більшої виразності потребують концептуальні акценти, які стосуються кореляції традиційного та модернізаційного типів типів суспільства з тенденціями масифікації. З одного боку, як стверджує автор дисертації, традиційний тип суспільства більш когерентний масифікованим, надіндивідуальним формам життєдіяльності, але при цьому в епоху домінування традиційного типу суспільства феномен масовості не набув високого ступеня розвитку. З іншого боку, з модернізаційним типом суспільства пов'язуються надії на подолання притаманної масифікації інерційної уніфікації і стандартизації, але чомусь рівень масифікації

модернізаційних соціумів є найвищим. Від коментування цієї теоретико-методологічної колізії Бойко А. О. утримався.

3. Автор дисертації концептуалізував тезу, згідно з якою одним з ключових інструментів протидії негативізму масовидних тенденцій є культивування свободи і відповідальності. В якості аргументаційної ілюстрації Бойко А. О. наводить максиму Ігнатія Лойоли: є вибір, який краще не робити або перекласти турботу за нього на плечі осла, однак не можна постійно перекладати на ослів право власного вибору. Але оскільки Ігнатій Лойола в принципі припускав можливість перекладання турбот за деякі речі в житті на плечі когось іншого, то закономірно постає питання щодо конкретизації авторського бачення предметної і цільової сфер, які, з одного боку, достеменно потребують свободи і відповідальності, а з іншого, – по відношенню до яких варто уникати застосування таких дорогоцінних засобів, як свобода і відповідальність.

4. Позиція автора, що стосується внеску демократії в ефективність суспільного функціонування, аргументаційно недостатньо послідовна. Попри визнання чеснот демократії як форми правління, Бойко А. О. разом з тим визнає, що значна частина негативних масифікаційних тенденцій стала можливою лише тому, що їхній успіх був забезпечений формально-демократичними нормами і процедурами. Крім того, автор зазначає, що демократія як ідеал, який передбачає рівну участь усіх громадян в управлінні, давно поступився місцем поліархії – правлінню меншості, яке обирається народом на конкурентних умовах.

Проте, наведені зауваження не перекреслюють наукову значущість дисертаційної роботи Бойка А. О., яка в цілому є науково плідною, насиченою багатьма елементами наукової новизни на рівні як постановки проблеми, так і методології її аналізу та висновків. В цілому дисертацію слід окреслити як системне, всебічне і ґрунтовне дослідження, яке успішно досягло своєї мети – концептуалізації засобом соціально-філософського аналізу закономірностей і особливостей феномена маси як атрибуту суспільства і культури. Автореферат

своїм змістом відображає зміст дисертації, а його положення ідентичні основним положенням дисертації. Оформлення дисертації та автореферату здійснено з дотриманням вимог, визначених ДАК МОН України.

Зазначені аспекти дають підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Бойко А. О. є самостійною і оригінальною науковою роботою, в якій виразно розкрита тема і обґрунтовано викладена авторська концепція. Положення наукової новизни проінтерпретовані переконливо. Висновки, сформульовані в дисертації, можуть слугувати теоретичною і методологічною основою поглиблення й систематизації досліджень окресленої автором предметної сфери.

Наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дають підстави вважати, що подана до захисту дисертація Бойка Андрія Олександровича на тему «Феномен маси як атрибут суспільства і культури» виконана на високому теоретичному і методологічному рівні, який відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567.

Отже, Бойко Андрій Олександрович цілком відповідає чинним вимогам до присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

